

TRIANONI VESZTESÉGÜNK: MILAN ŠUFFLAY

I.

1931. február 18-án este nyolc óra körül, a sűrű köd borította Zágráb egy kicsinyke utcájában (Dalmatinska ulica) egy ismeretlen elkövető vasdorronggal leütötte dr. Milan Šufflay egyetemi tanárt, aki összetört koponyával zuhant az úttestre. A tettes elmenekült, a professzor harmadnapra behalt sérüléseibe. A nemzetközi sajtó Berlintonl Párizson, Rómán és Bécsen át New Yorkig napokon át cikkezett a brutális gyilkosságról – a jugoszláv királyság felelősségét hangoztatva.

Május 6-án a *The New York Times* is közli, teljes terjedelmében, az Einstein–Heinrich Mann-memorandumot: szerzői szerint a professzor meggyilkolását már február 11-én éjszaka elhatározta a *Za kralja i za otadžbinu* (A királyért és a hazáért) nevű, a belgrádi udvar jóváhagyásával működő terrorszervezet, Zágráb városparancsnoka, Beli Marković tábornok lakásán és beleegyezésével. A gyilkosságot megelőzően – a memorandum szerint – a szerb király januári zágrábi látogatása előtt a szervezet fenyegető levelet küldött a horvát közélet vezető személyiségeinek (dr. Vlado Maček, dr. Ante Trumbić, dr. Mile Budak, dr. Filip Lukas, dr. David Karlović, dr. Milan Šufflay), melyben közlik: ők a felelősök, s „életükkel” fizetnek mindenféle rendbontásért. A memorandum szerzői tudni vélték, hogy a *Mlada Jugoslavija* (Ifjú Jugoszlávia) nevű, szintén terrorista céllal alapított szervezet egy korábbi összejövételén Sándor király nyilvános beszédet tartott, amelyben a törvényesen megválasztott horvát képviselők „eltávolításáról” beszélve ezt mondta: „Eltávolítottam az akív személyeket”. Ez nyílt beismerése volt annak, hogy 1928. június 20-án Puniša Račić szerb radikális párti képviselő királyi parancsra lőtte le a képviselőházban (skupština) a horvát ellenzék, azaz a Horvát Paraszt Párt vezetőit: Stjepan Radićot, ennek unokaöccsét és további képviselői mandátummal rendelkező társait. Ezt követően a diktatúra hajszát indított a horvát közélet képviselői ellen. Ahogy a *Naša sloga* kormánylap írja: „február 18-án a »bokréták« robbanni fognak.”

Aznap este meggyilkolták Šufflay professzort... „Erre tekintettel – folytatódik az Einstein–Mann-memorandum-szövege – kérjük, hogy az Emberi Jogok Nemzetközi Ligája tegyen meg mindent, hogy ennek az ismétlődő állami erőszaknak legyen vége. Nem tűrhetjük, hogy a gyilkosság politikai célok elérésének eszköze legyen [...] Valamennyi állam, különö-

sen Franciaország, Németország, Lengyelország, Ausztria, ahol az Emberi Jogok Nemzetközi Ligájának szervezetei működnek, tartsa kötelességének, hogy védőpajzsot állítson e kis, békeszerető, művelt nép védelmére. Várjuk döntésüket. Üdvözzel: Az Emberi Jogok Németországi Ligája. Üdvözzel: Albert Einstein, Heinrich Mann. Berlin, 1931. április.”¹ A memorandumot számos európai író, tudós, politikus tiltakozása követte, közöttük Bethlen István, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Bajza József.

A Magyarországhoz, a magyarsághoz, a közös történelmi múlthoz megannyi szállal kötődő Šufflay professzor meggyilkolása a hazai sajtóban is vezető hír lett, a magyar társadalmat erősen foglalkoztatta az egykori társország helyzete, sorsa, már csak az úgynevezett Vajdaságban rekedt magyarság szerb részről folyó zaklatása miatt is. A Rákosi Jenő szerkesztette *Budapesti Hírlaptól* Bajcsy-Zsilinszky Előőrén, Milotay István *Magyarságán* át a *Friss Ujságig*, *Az Esttig*, a *Pesti Hírlapig*, a *8 órai ujságig* és a *Népszaváig* valamennyi lap vezető helyen közölte a hírt – a *Budapesti Hírlap* egykori munkatársát is gyászolta a meggyilkolt tudós személyében. A *Pesti Hírlap* ezt írta: „A horvát népnek új mártírja van: a legkomolyabb és legértékesebb horvát népvézérek egyikét, dr. Sufflay Milánt Zágráb egyik legforgalmasabb utcáján vasbottal leütötték.” Ugyanez a lap február 21-én már azt is tudni véli: „Sufflay professzor meggyilkolását belgrádi kezek irányították és készítették elő.” A *Pesti Hírlap* sem mulasztotta el bemutatni azt a jugoszláviai politikai erőteret, amely világossá tette: a professzornak a szerb-horvát egység következetes tagadása és soha nem titkolt horvát hazafisága miatt kellett meghalnia. A lap arra is emlékeztetett, hogy az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra, a Karađorđević-dinasztia uralma már *in statu nascendi* gyilkossággal volt terhes. 1903-ban, a Crna ruka (Fekete kéz) emberei, Apis, azaz Dragutin Dimitrijević vezérkari ezredes vezetésével meggyilkolták Obrenović Sándor (Aleksandar) szerb királyt és feleségét. Ez a vérfürdő segítette a szerb trónra Karađorđević Pétert, I. Péter néven. (Érdemes tudni: 1917-ben Apist Sándor régens herceg kivégeztette, miután a dinasztianál az kegyvesztett lett.) Šufflay professzor egyelőre „ismeretlen” gyilkosát a lap szerzője okkal rokonítja Gavrilo Princippel és Puniša Račić-tyal; az előbbi Ferenc Ferdinánd és felesége, az utóbbi Stjapan Radić parasztpárti képviselő és párttársainak gyilkosa. Mindkettő a Karađorđević királyi ház jóváhagyásával cselekedett.

Az oknyomozó újságírás korabeli példája Simon Vilmosnak a *Pesti Hírlapban* 1931. március 28-án közzétett írása. A cikk bevezető sorai

¹ <http://www.croatianhistory.net/etf/einst.html>. (Letöltve: 2020. szeptember 4.)

szerint a bécsi horvát emigráció „az ott ülésező nemzetközi diákszövetséget” tájékoztatandó egy kis füzetben foglalta össze Šufflay meggyilkolásának politikai indítékait. Simon felkereste a szerb diktatúra által – távollétében – halálra ítélt „zágrábi képviselőtestületi tag”, Persec Gustav főhadnagyot, aki szerint Šufflay elkötelezett horvát hazafi volt, de aktívan csupán írásaival politizált. Meggyőződéssel vallotta: az SHS (Szerb–Horvát–Szlovén) Állam törvénytelenül jött létre, s ezt vallotta 1920-as felség- és nemzetárulás miatti perbe fogásakor is az SHS Állam bírósága előtt is. Szerinte a horvátok uralma egykor egészen Durazzoig terjedt, amit Belgrádban egyértelmű szerbellenességként értelmeztek, tekintve, hogy az albán és a macedón kérdés ebben az időben „a szerbek Achilles-sarka” volt.

Šufflay meggyilkolását a szerb rendőrség szervezte, amiről az emigráció tudomást szerzett, és nyomban értesítette az Albániában tartózkodó Šufflayt, hogy ne térjen haza, de az üzenet elkésétt, Šufflay hazaindult. Zágrábban meglepetéssel tapasztalta, hogy a korábban a lakása előtt posztoló titkos rendőr „nincs a helyén”. Érdeklődésére (a gyilkosság előtti órákban) a zágrábi rendőrség épületében azt a választ kapta, hogy „Neki már nem lesz többé szüksége felügyeletre. Reá vonatkozólag már egyéb intézkedést tettünk.”

Persec elmondta, hogy a gyilkos elfogása helyett a rendőrség a halottnak vélt Šufflay lakásán házkutatást tartott, iratait, elsősorban az Albániával kapcsolatos dokumentumokat lefoglalta. Persec arról is beszámolt, hogy a bécsi horvát emigráció sincs biztonságban: „Még Šufflay meggyilkolása előtt üzenetet kaptunk, hogy vigyázzunk, mert Beli Marković tábornok külföldre küldötte a »Mlada Jugoslavija« öt tagját az emigrációra kimondott halálos ítélet végrehajtására. Nemsokára jött a második üzenet, hogy dr. Bedekovics Janko, a zágrábi rendőrség főnöke, elindította a tíz főből álló második csoportot. Ezekből most hármat elfogott a bécsi rendőrség.”²

Mai szemmel meglepő, hogy egy zágrábi professzor meggyilkolása milyen erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt. A magyarázat: Šufflay életútja. A fiatal tudós Thallóczy Lajos történész-iskolájának neveltjeként egykor Budapesten is diákoskodott, hamarosan a magyar történettudomány aktív művelője lett. Szekfű Gyula és Bajza József barátságát és támogatását tudhatta magáénak. E szellemi környezet hatására kezd publikálni mind a magyar sajtóban (*Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*), mind vezető szaklapokban, és a Pázmány Péter Tudományegyetem

² *Pesti Hírlap*, 1931. március 28.

történész professzúrájának is birtokosa lesz. A két jeles kortárs tudós tanulmány terjedelmű és értékű nekrológban búcsúzik tőle a *Magyar Szemle*ben és a *Századokban*. Szekfű az elhunyt tudós halálát a horvát nemzetet és az „európai szellemet és humanizmust” ért tragédiaként aposztrofálja. A horvát nép legkiválóbb szellemi vezetőjét veszítette el, Európa egyik legnagyobb humanista tudósát, az „európai szellemiség” reprezentánsát. Šufflayval egy nyelvzseni („az összes nyugati nyugati nyelveken, anyanyelvén, a horváton kívül a magyaron, több szláv nyelven, az albánon, új görögön, [...] a középkori és ókori görögön [...] juralkodott”), egy a természettudományokban, a filozófiában, a biológiában, az örökléstanban, s persze a szépirodalomban jártas kutató elme életpályája szakadt meg. A történettudós Šufflay – írja Szekfű – „pihenésként az elbeszélés nagy francia és angol mestereit olvasta és legszívesebben róluk beszélt s tőle tanultam meg, hogy a történetírónak a prózai epikusokat kell forgatnia, akiknél nemcsak előadási művészetet lát, [...] hanem lélekrajzot, emberi életek megértését. Azon történetírók közé tartozott, akik Stendhálnál és Balzacnál is jártak iskolába.”³

Történészként a politikus Šufflay arcélét – a horvát jogpárt iránti vonzalmát – felvázolva tömören fogalmaz. Šufflay „történetfilozófiáját” magyarázva elmondja: a horvát tudós arról kívánta meggyőzni honfitársait és a párt vezetőit, hogy „a Kelet és Nyugat közt évtizedes ingadozásnak” Horvátországban véget kell vetni, s ennek érdekében „a horvát nép egyenesen forduljon el a szerb-illyr álmoktól és hajoljon a magyarság felé, mely a monarchia ekkori szervezetében csakis, mint évszázados hagyományaiban Nyugatnak a horvátság felé legközvetlenebb képviselője.” Érveit honfitársainak többsége, később az SHS Állam hatalmi gépezete sem osztotta; „tanszékét a szerb kormányzat elvette, s őt magyarbarát ténykedés ürügye alatt három évre a mitrovicai börtönbe zárta”.⁴ Szekfű tömör képet rajzol az albanológus Šufflayról, aki „előszeretettel fordul az albán és szerb érintkezés problémái felé, amelyeket [a] legmodernebb szellemtörténeti eszközökkel figyel meg [...] Albán tanulmányai ráirányították az albán kormány figyelmét, mely meghívta őt az ottani levéltárak tanulmányozására és rá akarta bízni az albán nép történetének megírását.”⁵

Végül Šufflay meggyilkolásának balkáni „történelmi determináltságát” fogalmazza meg: „Míg a horvátok ezer év óta a nyugati keresztény kultúrkörben éltek, a szerbeket sorsuk előbb bizánci ortodox kapcsolatba, majd a török jármába adta, török hódítás alatt több mint négy évszáz-

³ Szekfű Gyula: *Šufflay Milán tragédiája*. In *Magyar Szemle*, 1931. jan.–ápr., 379.

⁴ Szekfű 1931, 380.

⁵ Szekfű 1931, 382.

zadon át éltek rájasorban, a török urak farmjain szinte rabszolgaként robotoltak, vagy a hódító török seregekhez csatlakozva, martalócként dúltak, raboltak és éltek primitív, kulturálatlan életüket. A törökök bocsátották be őket a magyar hódoltság alföldi vidékeire, ahol félnomád pásztor életmódot folytattak, a XVII. században is cigányokhoz hasonlóan sátoroztak, vagy földalatti putrikban laktak [...] A szerbiai, balkáni szerb csak a XIX. század elején szabadul fel a török járom alól, s ennél fogva legföllebb három-négy nemzedék óta művelődhetik, amennyire azt a szerbiai viszonyok a múlt században elősegítették. Azaz Jugoszlávia mai uralkodó osztályának, a szerbiai szerbségnek ősei fölfelé menve negyedik generációban még ráják voltak: a rabszolga ősi instinktusaival, alázkodó ravaszsággal, hirtelen kirobbanó vérszomjijal, gyilokkal, de leginkább, mi a rája földhözragadtságában érthető, bunkósbottal [...] Sufflay Milán és Princip, az Acta Albaniae és a bunkósbot, ez a párhuzam szimbolizál két külön folyamatot, s érteti meg felejthetetlen barátunk sötét végzetét.”⁶

A Századokban a szlavista-kroatista Bajza József professzor búcsúzott, de „a horvát kérdés” első számú kortárs szakértőjeként a sajtóban is méltatta meggyilkolt pályatársa és barátja szellemi nagyságát.⁷ A *Magyarság* 1931. március 5-i számában publikálta *Facta loquuntur* (A tények beszélnek) című nekrológját, míg a *Századokban* a szakma számára kívánt rövid pályarajzot adni róla, aki már egyetemi éveitől „a délszláv ideológiában nemzete vesztét, szerb rabságba süllyedését érezte” – szembefordulva első tanítómestere, Smičiklas „Strossmayer délszláv ideológiájának”, történetiszemléletének, magyargyűlöletének hagyományát követő történelemszemléletével, aki még a századfordulón is „a délszláv egység rózsás prizmáján át szemlélte” „a horvát jövőt”.⁸ Šufflay meggyőződése ezzel szemben az, hogy „nemzete csak [a] nyugati nemzetek oldalán található meg boldogulását”, ezért lesz elkötelezettje Rauch bán politikájának, „mely az 1868-as [horvát–magyar] kiegyezés revíziójával a jogpárt és az unionizmus összebékítésére építette terveit”.⁹ Rauch újabb politikai aktivizálódása idején (1917) „napokon át biztosnak látszott Rauch [újabb] bánága és Šufflay horvát minisztersége, de [...] a Monarchia vezető körei megriadtak a nagy változásoktól, melyeket a kinevezések maguk után vontak volna (a sabor feloszlata, éles választási küzdelem a háború alatt) és mint kényelmes megoldást újra átadták a hatalmat a horvát–szerb koalíciónak, a

⁶ Szekfű 1931, 382–383.

⁷ Bajza József: *Šufflay Milan (1879-1931)*. In *Századok*, 1931. ápr.–jún., 211–216.

⁸ Bajza 1931, 211.

⁹ Bajza 1931, 212.

Halászkok a Túron 2. – Motívumok a Tisza – Őszi vázlatok című filmhez, 1962 körül (Fotó: Sára Sándor)

Habsburg-Monarchia konok ellenségének”. A harmincas évek elején Bajza meggyőződéssel írhatta: „Az összeomlás óta volt koalíciós képviselők ismételten megírták, ha 1917-ben Rauchot kinevezik, Horvátország nem szakadt volna el.”¹⁰

A Šufflaytól búcsúzó írások közül ki kell még emelni Deér József írását.¹¹ A nekrológ a politikai pártatlanság történetírójaként méltatja a horvát tudóst, aki „az igazság és az Élet követelményeinek a tudomány és a politika területein jelentkező összhangja állítja őt szerencsés ellentétbe nemzedékének hasonló hivatású tagjaival, sőt a politizáló professzor általános európai típusával is. Kora horvát történészeivel ellentétben ő az egyetlen, aki nem elégedett meg a tudományos közvélemény és a jó hazafiság konvencionális fogalmának látszat-összhangjával, hanem nyíltan rámutatott egy új, sovinizmustól el nem vakított történetfelfogás szükségességére.”¹²

A politizáló Šufflayról írva Deér okkal hangsúlyozza, hogy a horvát tudós „politikai szemléletének középpontjában a horvátság európai kultúrhivatásának hite és a nyolcszáz éves államközösség tényének jó-

¹⁰ Bajza: 1931, 213.

¹¹ Deér József: Sufflay Milán (1879–1931). In *Jancsó Benedek-émlékkönyv*. (Szerk.: Asztalos Miklós. Kozocsa Sándor–Szász Béla–Pongrácz Kálmán et al.) Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1931, Budapest, 410–413.

¹² Deér 1931, 410.

zan érzékelése állott.”¹³ Šufflaynak a nyolc évszázados horvát–magyar együttélés kontinuitásának átmentését célzó „terveit” az impériumváltozás elsöpörte, katedrájától megfosztották, 1920-ban pedig államelenes összeesküvéssel vádolva elítélték. A nekrológ a trianoni döntés után összetákolta, diktatórikus berendezésű, a Bizánc, majd török alatti kaotikus állapotokat a 20. században átörökítő állam europèer áldozatát láttatja a brutálisan meggyilkolt zágrábi professzorban.

Tíz évvel Trianon után a közvélemény fogékony volt a jugoszláv államból, ezen belül Horvátországból is érkező hírekre. A két Radić parlamenti meggyilkolása, a nemzeti érzületüket nem titkoló horvát polgárok, a horvát ellenzék rendőrségi zaklatása (esetenként agyonverése), elfogása és brutális kínzása, bebörtönzése állandó feszültséget teremtett a lakosság körében. A végeredmény: „Minden horvát nemzeti jellegű intézményt, társadalmi, vallási, kulturális, gazdasági, humánus és sportegyesületet betiltottak és legtöbbször azok vagyonát is elkobozták.”¹⁴ Így aztán nem csoda, hogy a Šufflay-gyilkosság közügy lett a korabeli Magyarországon.

II.

A brutális Šufflay-gyilkosság kontinenseken átívelő sajtóvisszhangja, s a tudományos élet legnagyobbjainak tiltakozása egyértelművé tette a kortársak számára, hogy a világ akkori legnagyobb albanológusát, s kelet-adriai térség középkori történetének legavatottabb ismerőjét veszítette el. Šufflay halálával a magyar historiográfiát és balkanisztikát is súlyos veszteség érte. Ennek igazolásaként következzenek a tudós életpályájának, majd a magyar történetírásban kifejtett munkásságának vázolata.

A Šufflay család ősei vélhetően Württembergből vagy Szászországból vándoroltak horvát földre, ahol nemesi familiaként a 17. századtól említik írásos források. A nemesi címet I. Lipóttól kapták 1675-ben, hogy a címmel s címerrel járt-e birtokadomány, avagy csupán az *armalista* státusz (birtok nélküli nemesi cím), máig sem tisztázott.¹⁵ A család egy idő után két ágra (samobori, krapinai) szakadt, amelyek tagjai között van jogakadémiai dékán, akadémiai professzor, kanonok, s iparos is. Milan Šufflay nagyapja előbb Lepoglaván, majd Krapinán lesz kalapos mű-

¹³ Deér 1931, 412.

¹⁴ Berkes József: *A horvát tragédia*. In *Magyar Szemle*, 1931. máj.–aug., 374.

¹⁵ Sagrak, Darko: *Dr. Milan pl. Šufflay hrvatski aristokrat duha*. Zagreb, 1998, 13.

helyt működtető mester.¹⁶ Fia, Augustin (1847–1909) tanító, aki magyarországi német lányt vesz feleségül. Az ő házasságukból született Milan Šufflay Lepoglaván 1879. november 9-én.

Milan Šufflay elemi iskolái után a zágrábi Felsővárosi Főgimnáziumba iratkozik, ahol az Alojzius Šufflay kanonok-alapítvány támogatottja lesz. Tanulmányait mindvégig kitűnően végezte, az osztály legkiválóbb diákja: kitűnő tanulmányi eredménye mellett elsőosztályú vívó, beszél latinul, olaszul és görögül, irodalmi tájékozottsága páratlan: Stendhal, Balzac, Dosztojevszkij, Stern, August Šenoa, Luka Botić, Ksaver Šandor Gjalski, a szlovén Prešeren, Levstik s a szerb Jovan Jovanović–Zmaj és Đura Jakšić rajongója. *Nada* címmel diáklapot szerkeszt, önképzőköri vitákat szervez – gyakran maga is előadóként vesz részt a munkában.¹⁷

Egyetemi tanulmányaiban is ilyen sikeres, professzora, Tade Smičiklas legkiválóbb tanítványaként tartja számon, s rábízta a *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* című oklevélgyűjtemény szerkesztését. Mindössze huszonkét éves, amikor megvédi *Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena* (Horvátország s a keleti császárság harcai a három Komnénosz jogara alatt) című doktori értekezését, amely máig kikerülhetetlen forrása a 12. századi horvát jog-és politikatörténet kutatóinak.¹⁸ E sikerek láttán küldi Smičiklas Bécsbe, majd Budapestre; az ő ajánlásával lesz a bécsi Institut für Österreichische Geschichtsforschung hallgatója.¹⁹ Az intézet tagjaként lehetősége nyílik a paleográfiai, diplomatikai, kronológiai, magánoklevéltani specializációra, olyan professzorok vezetésével, mint O. Redlich, A. Dopscha. Stúdiumait befejezve, ismereteit kamatoztatva, a hazai, budapesti, velencei levéltárakban, kolostori és székesegyházi gyűjteményekben végzett kutatási eredményei mind bekerülnek a *Horvát, Dalmát, Szlavón Királyság oklevélgyűjtemény (1101–1399)* anyagába. Eközben elkészíti habilitációs munkáját is, a *Die dalmatinische Privaturkundet*, amelyet a bécsi Tudományos Akadémia ad ki 1904-ben.²⁰

Életének és történelmi pályájának meghatározó periódusa Magyarországhoz köti. 1904–1908 között Budapesten, a Nemzeti Múzeum gyakornoka. Bajza József összefoglalója szerint „Ebben az igazán szerény állásban maradt 1908-ig. A pesti »száműzetés«, mint később hangsúlyozta, sok előnyt jelentett számára. Egyéniségéhez méltó tudományos környezetben

¹⁶ Sagrak 1998, 13–14.

¹⁷ Horvat, Josip: *Hrvatski panoptikum*. Zagreb, 1965, 174–175.

¹⁸ Sagrak, Darko: *Dr. Milan pl. Šufflay hrvatski aristokrat duha*. Zagreb, 1998, 25.

¹⁹ Bajza 1931, 211.

²⁰ Švab, Mladen: *Milan pl. Šufflay, 120. godišnjice rodenja*. https://web.archive.org/web/20120323014305/http://www.matica.hr/MH_Periodika/vijenac/1999/149/html/esej/12.htm (Letöltve: 2020. 11. 27.)

éllhetett, a magyar történészek közt egy sereg barátira és jóakaróra akadt, akik hozzá egész életen át hívek maradtak és úgy bekapcsolódott a magyar tudományos életbe, ahogyan nemzedékek óta egyetlen horvát sem. Munkatársa lett magyar tudományos folyóiratoknak (*Századok*, *Turul*, *Ungarische Rundschau*), hol cikkeit akkor is, később is nagy örömmel fogadták. *Társaságunk választmányába emelte [...] Thallóczy Lajos biztatására kezdett horvát tárgyú tanulmányok mellett albánokkal is foglalkozni.*²¹

Šufflay tudományos pályájának alakulásában Thallóczynak döntő szerepe van: „Thallóczy közreműködésével [készült] Sufflay [...] nagy albán történeti gyűjteménye, az *Acta Albaniae*, mely e rejtélyes ország legrégebb viszonyaiba világít be és példátlan anyaggazdagságával [...], mintaszerű elrendezettségével a nyugati balkáni: görög, albán, szerb, dalmát, montenegrói történetnek mindenkori standard-munkája.”²² Šufflay legújabb horvát monográfusa, Darko Sagrak a század eleji „Magyarország egyik legnagyobb elméjeként” aposztrofálja Thallóczyt, akinek igen sokat köszönhet a pályakezdő horvát tudós. Kapcsolatuk annak ellenére felhőtlen, hogy a „Bosznia és Hercegovina iránti magyar igényeket illetően” eltérő véleményt vallottak.²³

Kettejük bensőséges viszonyát mi sem jellemzi jobban, mint a mestert elsirató nekrológ, amelyet az immár zágrábi professzor Šufflay a *Történeti Szemle* lapjain közölt Thallóczy tragikus halálára emlékezve.²⁴ Írásában elsősorban a történettudós Thallóczy érdemeit, szaktudományi teljesítményét méltatja. A magyar középkor történetét kutató, források, családtörténeti dokumentumok, „Szent István koronája egyes területeire vonatkozó” szövegkiadások alkotta életműve – annak tartalma és méretei okán egyaránt – „a nagy német és francia történettudományi vállalkozásokkal is kibírja [...] az összehasonlítást.”²⁵ Az egykori Mester munkáiban a történetírói szemléletváltás képviselője szólal meg – vallja Šufflay –, aki írásaiban „nem közjogi dogmákat állít föl, illetőleg cáfol meg, hanem biológiai folyamatokat tár fel.”²⁶ Méltatása (példaértékű magyarságával) mindennél határozottabb cáfolata a Tito-érában a 19–20. század fordulója Horvátországnak magyarellenességét hangoztató közhelyeknek. Šufflay és Thallóczy viszonyának jellemzésekor például Marko Kostrenčić azt állítja, hogy Šufflay – pesti tartózkodása idején – Thallóczy Lajos hálójába került, aki valósággal vadászott a fiatal és

²¹ Bajza 1931, 212.

²² Szekfű 1931, 380.

²³ Sagrak 1998, 25.

²⁴ Šufflay Milán: † *Thallóczy Lajos*. In *Történeti Szemle* 1917, 119–121.

²⁵ Šufflay 1917, 119.

²⁶ Šufflay 1917, 120.

jól képzett, tehetséges horvát tudósokra, hogy renegáttá tegye őket.²⁷ Šufflay egész életpályája mond ellent e Kostrenčić-i vélekedésnek.

A négyesztendős magyarországi kitérő után Šufflay visszatér Zágrábra, ahol egyetemi tanári állás várja. Kinevezésének kezdeményezője maga a „báni széket” éppen csak elfoglaló Pavao Rauch. A meghívás a katedrára politikai motivációk nélküli, Rauch a már Európa-szerte ismert és elismert fiatal tudóst kívánja horvát egyetemi katedrán látni.²⁸ A politika persze korántsem idegen Šufflaytól. A fiatal tudós részese lesz kora pártviszályokkal, küzdelmekkel teli közéletének. Az illírismus kora óta folyamatos magyarellenesség és az unionista szellem, kiegyezés-ellenesség és a teljes horvát függetlenség ideája, s a délszláv egység strossmayeri álma feszül egymásnak. Az ifjúkora óta Starčević-hívó Šufflay a Jogpárttal szimpatizál, bár vállalója a független horvát nemzet eszméjének is, de a horvát nemzet jövőjét továbbra is a magyar–horvát unióban látja.²⁹

Később kiteljesedő politikai szereplését már a „rauchi” korszakban jelentősen motiválja konfrontációja a báni székek későbbi birtokosával, Nikola Tomašićtyal. Tomašić vérszerinti rokona (harmad-unokatestvérek), jól képzett, több nyelven beszélő történettudós, politikus, akinek munkáit Šufflay több ízben, aláírás nélküli cikkekben bírálta-bírálja, sőt magyar lapokban is támadta. „Az utolsó csapás, amelyet rokonára mért, Tomašić »Pacta conventa« című munkájáról szóló értekezése volt. Šufflay [...] azt a hipotézist döntötte meg, hogy a tizenkét horvát törzs vezetői egyezséget kötöttek Kálmán királlyal és a megállapodást a Dráván kiáltották ki. Šufflay ezzel a reakcióval néhány köztisztelőben álló horvát politikus haragját is kiváltotta.”³⁰

A frissen kinevezett egyetemi tanárnak a felheccelt egyetemi hallgatók bojkottjával kellett szembesülnie. Kinevezése ugyanis „az egyetem akarata ellenére történt”, ami fölött a szenátus ugyan még napirendre tért, hiszen nem tudományos kvalitásai és eredményei, „politikai pártállása ellen” volt kifogás.³¹ Miként Bajza József írta: „Teljes erővel szembe fordult a horvát-szerb koalícióval és azokkal a bánokkal, akik e koalícióval taktikából, vagy meggyőződésből paktáltak”; „az 1868-i kiegyezést nem ismerte el [...] revíziójával a jogpárt és az unionizmus összebékítésére építette terveit.”³²

²⁷ Antoljak, Stjepan: *Milan Šufflay kao paleograf i diplomatičar*. In *Arhivski vjesnik* (38) 1995, 139.; Kostrenčić 1962, 53.

²⁸ Sagrak 1998, 85.

²⁹ Sagrak 1998, 5–6.

³⁰ Sagrak 1998, 28.

³¹ Bajza 1931, 212.

³² Bajza 1931, 212.

Az egyetemi hallgatóság lázadozása nyomán – (már Tomašić ül a báni székben!) – állásából áthelyezik az oktatási és kulturális tárcához hivatalnoknak, ami tudományos munkájának fizikai ellehetetlenítését célozta. Száműzetése nem sokáig tart, 1912-ben kézhez kapja nyilvános rendes tanári kinevezését. Állását 1918-ig tölti be. Már a kinevezést követő esztendőben kiadja az *Acta Albaniae* forrásgyűjtemény első kötetét – K. Jirečekkel és Thallóczyal, 1918-ban a másodikat –, kiadója a bécsi akadémia. 1915-ben bocsátja közre a *Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchszene im katolischen Damme* című sikeres művét. Az *Acta Albaniae* kötetei az albán nép történetének máig nélkülözhetetlen forrásai.

A pálya e felfelé ívelő szakasza sajnos 1918-ban megszakad. A Szerb–Horvát–Szlovén Nemzeti Tanács, majd az SHS Állam „megalakulásával” az „eruditusból” „vértanú” lesz. Korábbi jóslata beteljesült: a horvát nép a délszláv lázalom realizálódásával megszűnt szabad nemzet lenni. Šufflay állását és nyugdíját veszti. Jellemző: „a zágrábi egyetem tanárai között szép számmal akadtak úgynevezett *magyarónok*, akik az 1868-i kiegyezés valós, vagy látszólagos védelmében éltek le életük javát. A Zágrábi Nemzeti Tanács nem bántotta őket. Nyugdíjba csak két tanárt küldött, Šufflayt és az öreg Kršnjavi Izidort. Ők ketten nemcsak *magyarónok* voltak, [...] a délszláv eszme halálos ellenségei is.”³³

Az impériumváltozást követően Šufflay tartózkodik a nyilvánosságtól. Nem politizál, ám kapcsolatba kerül az emigráns Ivica Frank felesége, Aglaja körül szerveződő ellenzéki csoportosulással. Az asszonyt hamarosan letartóztatják, majd Sremska Mitrovicára internálják. Valamiképp megszökik, majd Magyarországra menekül, s Budapesten csatlakozik férjéhez, aki a Horvát Emigráns Komité vezetője.³⁴ Történik mindez 1920-ban, amikor az SHS Állam haza- és felségárulás vádjával bíróság elé állítja Šufflayt. Helyzetét nehezíti, hogy a perbe fogottak között van Zágráb híres „szépasszonya”, Marijana Accurti, Milan Accurti államügyész felesége is, akinek – sokak között – állítólag Šufflay is hódolója, s akit egykori udvarlója, az immár Magyarországra menekült Horváth Ferenc százados arra kért: küldjön levélben információkat az SHS Államban uralkodó közhangulatról. Az asszony igyekezett válaszolni a levélre, amelynek vegytintával történt titkosításában Šufflay is részt vett. A társaság lebukik, amit látványos bírósági eljárás követ, s az első számú vádlott: Milan Šufflay. A vád: a Balkán három délszláv népe (szerb, horvát, szlovén) új, közös állama legitimitásának tagadása,

³³ Bajza 1931, 213.

³⁴ Švab 1999

s a Crna Gora bekebelezését célzó kísérletének elítélése, Accurtiné levelének titkosítása, Aglaja Frank szökésének elősegítése, s nem utolsósorban az állítólag Horváth százados szervezte emigráns horvát légióban való részvétele. Mindez együtt – a vád képviselője szerint – haza- és felségárulás.³⁵

Šufflay a bíróság előtt határozottan tagadja bűnösségét. Tarthatatlan az az állítás, hogy cselekedeteivel, véleménynyilvánításával „le akarja választani” Horvátországot az SHS Államról, mert az SHS Állam „jogilag nem létezik”; „nemzetközileg nincs elismerve”; a versailles-i szerződés Crna Gorát az SHS Államtól független, egyenrangú tényezőnek tekinti; Anglia és Itália is jogtalannak tekinti Crna Gora „bekebelezését”; Anglia ténylegesen még nem ismerte el az SHS Állam jogállását; s Horvátországnak „korlátlan joga az önrendelkezés”. A Szerb Királyság által kieroszakolt szerb–horvát–szlovén egyesülés sem igazolható: a horvát nép, a történelem során átment a „nyugati retortába”, „a szerb nép a bizánci–törökbe”, „ezért e népek pszichéje különböző, noha egy a nyelvük”, az SHS-be „bekebelezendő” Crna Gora pedig „a középkori formáció fokán áll, még nem nőtt fel a szerb öntudatig sem, nemhogy a szubordinált jugoszláv tudatig”, továbbá Horvátországban a jugoszláv eszme „vékony szövedék, amely alatt a horvát nemzeti vulkán forrong”. Amikor tehát a hatalom őt „haza- és felségárulással vádolja, s ezáltal az egész horvát népet üldözi, ezt a pert egész Európa arca előtt el fogja veszteni.”³⁶ Šufflayt végül három és féleves börtönbüntetésre ítélték, amit Sremska Mitrovicán kellett letöltenie „Szekfű Gyula kezdeményezésére – osztrák és cseh tudósok Sándor királyhoz amnesztiáért folyamodtak. Eredménytelenül. Belgrádnak nincs szüksége nemzetünkhöz hű horvát tudósokra.”³⁷

Šufflay büszkén vállalta elítéltetését, börtönévei önképzéssel s alkotó munkával teltek. Szépirodalmi s albanológiai tájékozottságát kamatoztatva albán tárgyú regényt írt (*Kostadin Balšić*), majd belefogott az első horvát nyelvű tudományos-fantasztikus regény megírásába: *Na Pacifiku 2255* (A Csendes-óceánon 2255-ben), amely folytatásokban jelent meg, s benne a Kelet szellemi erői győznek a Nyugat materiális erőivel szemben és megőrzik hatalmukat a világ felett.³⁸ A mű időutazása a Platon- és Morus-típusú *utópiát* követi, s – tipológiailag – rokon azok társadalomképével is.³⁹ Felvetődik a kérdés: hol a helye, s mi a jelentősége a teljes,

³⁵ Horvat 1965, 199-204., 206-209.

³⁶ A teljes védőbeszédet idézi: Sagrak 1998, 64-74.

³⁷ Bajza 1931, 214.

³⁸ Švab 1999, Horvat 1965, 211-213.

³⁹ Nemeč, Krešimir: *Prvi hrvatski science-fiction*. In *Croatica*, 1991. br. 45-46., 338.

nagyobb hányadában történettudományi diszciplinákat (paleográfia, oklevéltan, kronológia, bizantológia, albanológia, medievisztika) felölelő Šufflay-œuvre spektrumában?

Az életpálya alakulástörténetét, kortársi fogadtatását bemutatni kívánó dolgozat nem mondhat le a mű rövid méltatásáról. A regény első olvasata nyomán meggyőződhetünk e diszciplináris sokoldalúságáról, textusában az irodalom, a filozófia, politika, biológia, fizika stb. motivációja egyaránt jelen van. H. G. Wells, Verne, Doylea, Mumford, Kertzler, Butler, Wallace s a filozófusok: Konfuciusz, Rousseau, Schopenhauer, Bergson egyaránt inspirálja, de hat rá Maxwell, Clausius, Fachner, Kelvin, Einstein, William James, akiknek neve felbukkan a mű lapjain. Politikusként Gandhi a legfőbb példa. Fantasztikumot, utópiát ötvöző szerzőnknel jelen van a parapszichológia éppúgy, mint az okkultizmus, az ezoteria, a telepátia s a Kabbala is. Noha Šufflay konkrétan nem említi, publicisztikája szellemiségét és tematikáját ismerve – a párhuzam szintjén – számon kell tartanunk Oswald Spengler művét, *A Nyugat alkonyát*, amellyel lényegében egy időben íródott. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a mű eredetileg németül született, írója a hazai közlés érdekében maga fordította horvátra.)

A regénybeli események a 23. századra helyeződnek, az addig eltelő három évszázadban sok minden történik. Šufflay precíz jósnak bizonyult: előre jelzi a második világháborút, Japánnak az Anglia és az USA előtti kapitulációját, amelyet 1941–42-re tesz; a klímaváltozás, amely szerinte a Földön a hőmérséklet 3 fokkal való emelkedését jelenti. További jóslatai: 1992 – India függetlensége; 1996 – „nagy szociális földrengés”; 2015 – megszakad az angol trónöröklés; 2056–2063 – polgárháború Amerikában stb.⁴⁰

A fantasztikumra épült műben helyet kap a jelen és a jövő társadalmának képe. A kapitalista rend porrá és hamuvá lesz, szétesnek a szociális kapcsolatok, eluralkodik a káosz, megsemmisül az individuum. Ebből a káoszból a kiutat a keleti lelkiiség kínál, az új metaállamban a Kelet szellemi erői győznek a Nyugat materializmusa felett: az ázsiai térség (Peking) a jövő centruma...

Büntetése felét letöltve Šufflayt szabadlábra helyezik. Az egzisztenciáját, nyugdíját vesztett tudós újságírással jut némi jövedelemhez, a *Jutarnj llist*, a *Novosti*, az *Obzor* hasábjain névtelenül publikálja történelmi, politikai, kulturális, gazdasági, filozófiai, filológiai, szociológiai tárgyú cikkeit. A Stjepan Radić elleni merénylet (1928) után főleg a jogpárti lapok

⁴⁰ Nemeč 1997, 338–339.

(*Hrvatsko pravo, Hrvat, Hrvatska misao, Novo vrijeme*) vállalják szívesen írásai közlését. A megélhetését biztosító publicisztika művelése mellett tudományos írásai ott vannak a *Pantheon*, a *Hrvatska revija*, a *Božićnica*, a *Starohrvatska prosvjeta*, a *Sveslavenski zbornik* lapjain. 1924-ben a bécsi akadémia vállalja *Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters* (Wien-Leipzig, 1924) című dolgozatának közlését, ebben az esztendőben jelenik meg *Povijest sjevernih Arbanasa* (Az északalbánok története), majd 1925-ben a *Srbi i Arbanasi, njihova simbioza u srednjem vijeku* (Szerbek és albánok szimbiózisa a középkorban) című, az albanológia történetében korszakosnak számító munkája, utóbbi „könyv a késő középkori és a kora újkori albán problémának történet-filozófiája. Minden szava a részletkutatás megdöbbentő gazdagságán alapszik, de az események felett szinte elérhetetlen magasságban lebegő emberi értelem intuíciója is.”⁴¹ Tudományos értékét három újbóli kiadása igazolja. Nemzetpolitikusként is megszólal: *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* (Horvátország a világtörténelem és a világpolitika szemszögéből) című könyvecskéjével „a horvát nemzeti ellenállás katekizmusát” adta olvasói kezébe. Kiadványával Šufflay a horvát nemzet szellemi vezére lett, politikai közszereplő olyan időszakban, amelyben „a délszláv állam a polgárháború szélére sodródott.”⁴²

E közegben, az 1929. január 6-án bevezetett diktatúra előestéjén ki mondja: „A nyugati kultúrájú katolikus horvát nemzetnek nincs mit keresnie a pravoszláv Balkánon [...] Belgrád [...] tipikus kifejezője a cincár jellemnek. Hihetetlen önzés, páratlan ravaszság, rideg üzleti szellem, haszonhajhászás kímélet és vendégszeretet nélkül, a másvallásúakkal szemben az emberiség környezetének hiánya – ezek a cincárok jellemvonásai [...] Az egész belgrádi »elit« az a két-három család, mely az államhatalmat kézben tartja, cincár eredetű és Jugoszlávia kormányzását a cincár erkölcsöknek megfelelően intézi. A szerb nemzet félévezreden át egy bizánci-török retortán szűrődött át és belőle most is a XIV. század vad szelleme törtet a horvátságon át Közép-Európa szíve felé. Ezzel szemben a horvátság [...] a nyugati kultúra részese és végvára [...] A horvát történelem nem egyéb, mint Nyugat és Kelet harcának története az Adria partján. Nyugat és Kelet között áthághatatlan szakadék riad [...] Ezt a szakadékot betemetni senki sem tudja [...]”⁴³

Šufflayt ebben az életrésztében Domanovszky Sándor, Hóman Bálint és Szekfű Gyula professzorok kezdeményezése nyomán a Pázmány Péter Tudományegyetem frissen alapított Dél-Kelet-Európai

⁴¹ Bajza 1931, 215.

⁴² Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011, 491.

⁴³ Bajza József: *Kis könyv a horvát kérdéstről*. In *Budapesti Szemle*, 1928. 2. kötet, 612. sz. 316.)

Tanszékére kinevezik nyilvános rendes egyetemi tanárnak, de állását nem foglalhatta el: a Jugoszláv Királyság megtagadta tőle a kiutazási engedélyt, az emigrációt pedig méltatlannak tartotta. Így továbbra is közéleti szereplő marad, tudósként publicisztikai írások, tudományos művek tervei-munkálatai töltötték ki mindennapjait. Lakása előtt éjjel-nappal detektívek posztoltak, figyelve minden lépését, számon tartva látogatóit.

A sajtóban (jobbára a jogpárti *Hrvatsko pravo* lapjain) az európai és a világpolitika eseményeit elemzi, majd a kultúráról, a horvát gazdasági viszonyokról, ezek szociális vonzatáról ír. 1930. február 6-án *A negyedik korszak küszöbén* címmel tart előadást, benne az emberiség fejlődésének történetfilozófiai vonatkozásait vázolja fel, majd nagyívű tanulmányban elemzi a horvát nemzetsors középkori történetét a Kárpátokon túli őshazától 1526-ig. Történelmi s kronológiai tájékozottsága imponáló, az európai történelemben Litvániától Albániáig és a Peloponnészoszig mindenütt „otthon van”, de a történések kronológiájában is. Utolsó, nem sokkal halála előtt írt munkája, a *Kis népek a nagy világörvényben* (Mali narodi u velikom svjetskom vrtlogu) a *Božićnicában* jelent meg, amely ma nem hozzáférhető.⁴⁴

Nem adta fel az *Acta Albaniae* harmadik kötete megszerkesztésének és közreadásának tervét sem, s mivel Belgrád érdektelenséget mutat a téma iránt, Tiranához fordul, ahová nyomban meghívást kap Zogu királytól. Útlevelet csak egy esztendő huzavona után, a belgrádi albán nagykövet erélyes fellépése nyomán kap, de csak Albániába, holt Velencében is lenne kutatni való anyag. Mindössze egy hetet tölt Tiranában, ahonnan vesztére hazatér, és 1931. február 18-án este nyolc óra körül a Dalmatinska utca 4. előtt megtörténik a gyilkos merénylet. A munkájához Tiranában kapott jelentős összegű támogatásnak a halálát követő rendőrségi házkutatás során nyoma vész...

⁴⁴ Švab 1999